

Іванна ЧЕРЧОВИЧ

ПРОФЕСІЙНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЖІНОК КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ГАЛИЧИНИ

Проаналізовано основні сфери професійної зайнятості жінок у Галичині на зламі ХІХ–ХХ століть. Ідеї жіночої емансипації, поступово проникаючи в консервативне галицьке суспільство, втілювалися тут у вимогах розширення освіти для жінок і можливостей їх самостійного заробітку. Ринок праці поступово урізноманітнювався. Найпоширенішою формою зайнятості для освічених жінок була професія народної вчительки. Жінки з нижчих соціальних верств здебільшого мусили працювати служницями. Здобуття професії жінками змінювало уявлення про те, що заміжжя є єдиним шляхом реалізації жінки. Щоправда, погодити професійну працю і сімейні обов'язки у більшості випадків тогочасним жінкам не вдавалося. Лише одиниці з них змогли добитися значних успіхів у професійній сфері.

Ключові слова: жінки, професійна реалізація, українське суспільство Галичини зламу ХІХ–ХХ століть.

Період другої половини ХІХ – початку ХХ століття для жінок у Галичині став часом значних перетворень. Ці зміни були визначені політичними, соціально-економічними, ідейно-культурними трансформаціями, які переживало тогочасне галицьке суспільство. Емансипація жінок як складова цих процесів проектувала щоразу нові суспільні прочитання жіночих статусів, надаючи особливої актуальності темам їх виховання, освіти, громадської та професійної діяльності. Перелік доступних для жінок професій постійно зростав. У часі “перших” учительок, телеграфісток, поштарок, лікарок традиційні, зосереджені насамперед навколо дому й сім'ї, уявлення про сфери реалізації жінки зазнавали доповнень і ревізій. Через тенденцію до збільшення кількості випускниць жіночих навчальних закладів і зростання їх присутності в тих сферах, що донедавна вважалися чоловічими, перспектива самостійного утримання, яку відкривала професія, все частіше ставала не лише амбіцією найбільш “поступових”, а й реальністю тих, хто цього найбільше потребував.

Окрема професія у громадській думці галичан була прерогативою чи нещастям (в індивідуальній інтерпретації) передусім самотніх жінок. Чи то з власного вибору, чи з життєвої необхідності самотність жінки супроводжувалася необхідністю самій дбати про “будучність”. Феміністська критика кінця ХІХ століття, що стосувалася доступу жінок до середньої освіти (ліцею і гімназії), а згодом і до університету, серед іншого, ґрунтувалася на тезі про неможливість без належної освіти здобувати жінками достойно оплачувані посади. Тому закономірно центральною залишалася тема заміжжя, яке, на переконання феміністок, давно перестало бути результатом

кохання, перетворюючись в акт економічного розрахунку. Найбільш далекоглядні критики говорили про супроводження таких явищ не лише нещасливими шлюбами, а й джерелами розвитку проституції та деморалізації суспільства¹.

Доступ жінок до кожної нової професії традиційно мав узгоджуватися з їх “натуральними” (іншими словами, властивими “жіночій природі”) вміннями і здібностями. На думку однієї з дописувачок до “Червоної Русі” в 1890 р., достойними заняттями для жінок були професії пов’язані з ручними роботами (кравецтво, шиття, моднярство), доглядом за хворими (акушерська справа), вихованням молоді (вчителювання), а також робота в поштовій, телеграфній і залізничній службі, у сфері промислу і торгівлі, бухгалтерії, у галузі “изящныхъ искусствъ”². Такий перелік “придатних” професій загалом відображав усі можливі варіанти. За даними крайової статистики, у Галичині жінок, зайнятих у ткацькому промислі в 1890 р., серед так званих “самостійних”³ було 328 осіб на противагу 4 353 чоловікам, у торгівлі – 6 184 (чоловіків – 40 635), серед службовців – 1 923 (чоловіків – 7 136), серед представників так званих ліберальних професій (письменників, акторів, журналістів тощо) – 232 жінок (2 506 чоловіків)⁴. На тлі таких порівнянь вигідно вирізнялася статистика вчителів. Щоправда, часткова фемінізація освітньої сфери на зламі ХІХ–ХХ століть стосувалася лише початкової школи⁵.

Професія вчительки була однією з найбільш поширених серед українок. Її популярність, з одного боку, пояснювалася відсутністю реальних альтернатив з огляду на можливості жіночої освіти, а з іншого – своєрідною “модю” на національне виховання (задану суспільно-політичною міжнародною риторикою), яка мала бути реалізована також і через школу. Для жінок, які обирали вчителювання, воно нерідко ставало даниною власному розумінню національного обов’язку. Марія Микецей – учителька с. Деліїв поблизу Галича – в листі до дядька Романа Заклинського мотивувала свій професійний вибір, тим, що “не хотіла бим умерти не причинившись хоть чим

¹ Детальніше див.: *Sikorska-Kulesza J.* “W niewoli ciała i ducha” – organizacje kobiece wobec problematyki seksualności na początku XX wieku / *J. Sikorska-Kulesza* // *Kobieta i rewolucja obyczajowa. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX* / [pod. red.: A. Żarnowskiej, A. Szwarca]. – Warszawa, 2006. – Т. 9. – S. 284–285.

² О образованіи женщин // *Червоная Русь* (Львів). – 1890. – 10 (22) іюля.

³ У статистичних збірниках верифікація виробничо зайнятого населення була такою: 1) самостійні виробники; 2) особи зайняті як службовці, керівники та інші робітники; 3) члени родин і домашні без власного способу заробітку; 4) домашня служба.

⁴ *Podręcznik statystyki Galicyi* / [pod red. Tadeusza Pilata]. – Lwów, 1900. – Т. 6. – Cz. 1. – S. 14; Загалом серед виробничо зайнятого населення Східної Галичини у 1890 р. жінки становили 44,9 %. При цьому варто зазначити, що австрійська статистика під словом “працюючий” розуміла всіх представників рільничого та промислового робітництва, членів сімей власників приватних селянських господарств, працівників ремісничих майстерень і тих, що працювали на промислах. (Детальніше див.: *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст / *О. Маланчук-Рибак*. – Чернівці, 2006. – С. 117.)

⁵ Так, наприклад, кількість випускників учительських семінарій зі складеним кваліфікаційним іспитом учителів виділових шкіл у часовому проміжку від 1884 по 1898 рр. була майже рівною: чоловіків – 50,08 %, жінок – 49,92 %. (*Podręcznik statystyki Galicyi* / [pod red. Tadeusza Pilata]. – Lwów, 1900. – Т. 6. – Cz. 1. – S. 89).

небудь “малому братові” та хоть мікроскопійно оплатити довг народний, на котрого так працюю”⁶. Учительська професія відкривала простір для широких громадських ініціатив. Не випадково, саме з числа вчительок найчастіше ставали активними громадськими діячками, письменницями чи поетесами. Найяскравіші приклади цього – Уляна Кравченко, Климентина Попович, Константина Малицька.

Українське суспільство вітало і навіть заохочувало громадську активність учительок. Газета “Діло”, пишучи про проведене в Косові дитяче свято, наголошувала, що “за сей перший у нас діточий пир належить ся правдиве признане тутешній учительці п. Роговській, котра, яко ревна учителька і щира руска патріотка не щадила ні труду, ні часу, щоби виставу віддати артистично”⁷. У 1904 р. видання подало ширший коментар стосовно справи учительки школи с. Викторів (Станиславівського повіту) Марії Трусевичівни, яка за рішенням окружної шкільної ради була звільнена з посади за звинуваченням у зберіганні заборонених соціалістичних брошур – “Страйк і бойкот” та “Свинська конституція”⁸. На думку редакторів, справжньою причиною появи цієї справи була громадська активність жінки, передусім її чітка національна позиція. Образ “народної учительки” як виховательки неосвічених селян і провідниці майбутнього національно свідомого українства традиційно фігурував як приклад патріотичної жертвовності. У таких контекстах преса дуже співчувала долі українських учительок на провінції, друкуючи замітки, дописи і статті про труднощі їх щоденного існування, часто у непридатних для життя і роботи умовах. Героїні цих дописів щоразу були змушені боротися за власну посаду з місцевою, як правило, польською владною бюрократією⁹. Ці повідомлення найчастіше були пов’язані з умовами життя незаміжньої жінки в селі, з можливою не лише національною, а й статевою дискримінацією.

Місійне прочитання професії, очевидно, не могло бути однаково прийнятним для всіх вчителів. Прагматика щоденного життя вносила в такі інтерпретації свої корективи. Анеля Дзержинська – приватна вчителька у листі до подруги Євгенії Любович (у заміжжі Барвінської) з цього приводу писала: “Вчительська професія є однією з тих, якої хапаємося або з правдивого замилювання (що дуже рідко трапляється) або з необхідності і власне через те, що з необхідності не є однаково всім зрозуміла. Кожний має про неї свою думку!”¹⁰. Викладаючи приватно, постійно перебуваючи в домі роботодавців, у середовищі, яке відрізнялося від звичного, за відсутності товариського спілкування і знайомств, молода жінка називала свою роботу майже засланням, іронією її долі, яка кудись поділа “золоті часи свободи”. Розклад денного розпорядку приватної вчительки корегували порядки дому господарів. У випадку А. Дзержинської

⁶ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів). – Ф. 48 (Заклинські). – Спр. 6-г / п. 2. – Арк. 15–16 (Лист Микецей Ольги до Заклинського Романа, 8 квітня 1902 р.).

⁷ Діточе сьвято в Косові // Діло (Львів). – 1904. – 15 (28) січня.

⁸ В. З. Доля руского учительства в Галичині (Допись) / В. З. // Діло. – 1904. – 27 січня (9 лютого).

⁹ Доля учительки // Діло. – 1901. – 28 липня (10 серпня); Судьба учительниць в Галичині // Галицкая Русь. – 1891. – 1 (13) декабрия; Нападъ на учительку // Галичанин. – 1893. – 13 (25) лютого.

¹⁰ ЛННБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 290 / п. 87. – Арк. 5–6 (Лист А. Дзержинської до Є. Барвінської, Мельниця 15 липня 1875 р.).

заняття з її двома ученицями відбувалися до обіду і після, вечори, як правило, були вільні. Цей час вона проводила за читанням або розмовами з панями дому.

Конкуренція у здобутті вчительської посади серед жінок була достатньо великою, особливо в містах. Звично важливу роль у цьому процесі відігравали практики nepotизму і покровительства¹¹. У листі до брата Ярослава Софія Грушкевич описувала складнощі отримання посади у Львові, відтак пошуки альтернатив своєї професійної реалізації: “А тепер Ти щось скажу, но ся дуже не сьмії, взяла лекцію, – приготую до матури одну панну, під зарядом вуйка Тисовского [...] У Василянок не дісталам, помимо цілком певного пообіцяня, навіть вже оголошена в інституті о. Гузара. Сголосила ся до тої посади п. Барвінська (помимо що ся так пізно сголосила), і яко п. Барвінська отримала первенство”¹². Як свідчать матеріали родинного листування Барвінських, чимало вчительок (родичів і знайомих) намагалися працевлаштуватися за допомогою впливів Олександра Барвінського. Цікаво, що часто такі звернення були опосередковані – адресовані спершу дружині Євгенії чи доньці Ользі. Так, до прикладу, старалися про вигідне для себе місце вчителювання Вікторія Любович, Фалина Огоновська, Антоніна Паховська та ін. Просячи Є. Барвінську за допомогою чоловіка подбати за вигіднішу посаду, Вікторія Любович писала, що за дванадцять років праці жодного разу не могла “допроситися” посади в місті. Остання давала чимало переваг: достойніші умови праці, краща оплата, ширші можливості для підзаробітку приватними лекціями¹³. Цікаво, що сама Ольга Барвінська за умови великого конкурсу на вчительське місце зверталася за допомогою навіть до митрополита Андрея Шептицького¹⁴.

Для жінок одним із головних здобутків професії була можливість самостійного утримання. Економічна незалежність позбавляла від необхідності звітувати про витрати, дозволяла облаштувати свій побут. Марія Грушкевич – тоді працівниця пошти у містечку Комарно, – писала: “купила собі золотий годинник дуже ся тішу ним. Що маю собі жалувати правда? Тільки того. Гроші троха складаю маю вже в касі ощадности 80 корон. В Комарні сьміяли ся з мене що як так буду складати то готовам за кілька десятиліть, кілька тисяч зложити”¹⁵. Тоді ще незаміжня наймолодша донька

¹¹ ЛННБ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 43 / п. 7. – Арк. 24–25 (Лист Ольги Барвінської до батька Олександра, Львів 17 травня 1901 р.).

¹² Там само. – Ф. 41 (Грушкевичі). – Спр. 54 / п. 3. – Арк. 10–11 (Лист Софії Грушкевич до брата Ярослава Грушкевича, 23 вересня 1896 р.).

¹³ Там само. – Ф. 11. – Спр. 401 / п. 3. – Арк. 2 (Лист Вікторії Любович до Євгенії Барвінської, Грималів, 16 січня 1900 р.).

¹⁴ Батькові так описувала цей візит: “Ми (з мамою. – І. Ч.) були коротенько. Я сказала в кількох словах, а він каже, я собі те запишу, щоб я не забув. А до кого то найлучше з радців піти?.. Я не дала на те певної відповіді, сказала що передовсім мають на се вплив інсп. народ. шкіл. Бо щож ему буду говорила. На те він сказав. Я легко довідаюсь, де то удатись. Отже виджу, що pomoже. Питавсь чи маю кваліфікацію до того. Сказалам, що маю. Не було часу, і не випадало мені хвалитись яка моя кваліфікація. Але може як Татунцьо буде писав то прошу згадати про то, що маю вже від 5 літ всі іспити з відзначеням. Згадала що вже сама ходжу, бо Татови не дуже приємно. Він на те сказав, очевидно я розумію, що то не приємно ходити за донькою” (Там само. – Спр. 43 / п. 7. – Арк. 31–32 (Лист Ольги Барвінської до батька Олександра Барвінського, Львів, 27 травня 1901 р.).

¹⁵ Там само. – Ф. 41. – Спр. 55 / п. 3. – Арк. 67–68 (Лист Марії Грушкевич до брата Ярослава Грушкевича, 8 березня 1902 р.).

Теофіла Грушкевича свої заощадження могла пов'язувати і з можливим майбутнім заміжжям. Економічний капітал нареченої нерідко ставав стартом для матеріального забезпечення молодої сім'ї. Мова йшла не лише про посаг, необхідність якого в другій половині XIX – на початку XX століття в галицькому суспільстві розумілася як традиційно бажана¹⁶, а й про власні накопичені жінкою кошти до заміжжя. Священик Осип Пристай у спогадах згадував, що гроші, зароблені його дружиною Ольгою на вчительській посаді, стали матеріальною основою їхнього подружжя на початках спільного життя, оскільки в молодого Пристая по завершенні семінарії залишилися самі лише непогашені борги¹⁷.

Першою українською установою, що почала приймати на роботу жінок, був стрийський банк. Наприклад, Ольга Тишинська-Бачинська працювала тут із 1897 р. бухгалтером, а з 1911 р. стала членом дирекції¹⁸. До поодиноких прикладів самостійної підприємницької діяльності жінок належить Ольга Левенець, яка в 1907 р. заснувала фабрику хімічних виробів у Львові¹⁹. З початком 1900-х років дедалі більше жінок обіймали посади секретарок, касирок, контролерок. Цьому, зокрема, сприяв дозвіл жінкам на рівні з чоловіками здавати кваліфікаційний іспит на громадських урядників, ухвалу про який у 1904 р. видав Крайовий виділ. До іспиту допускали жінок, що були “австрійськими горожанками, знають крайові мови, поводять ся бездоганно і мають відповідний степень образования”, тобто закінчили 7 класів виділової школи. На посаду секретарки вимагали також знання законодавства, на посаду касирки і контролерки – знання бухгалтерії та діловодства²⁰.

Економіка щоденного життя диктувала відповідні комерційні ініціативи і з боку жіночих організацій. Ще з 1877 р. у Львові діяло польське товариство “Praca kobiet”. Його українським аналогом став жіночий промисловий кооператив “Труд”, заснований з ініціативи “Клубу русинок” у 1900 р. Організація мала на меті поєднати працю і навчання: кооператив виробляв і продавав тканини і одяг, які виготовляли самі жінки, а на зароблені кошти заснував школу крою, шиття і бухгалтерії для тих, хто хотів освоїти відповідний фах²¹. Вартість навчання залежала від обраного курсу і коливалася від 4 до 15 корон на місяць. Заняття проводилися щодня від 15 до 17 год., окрім неділь і свят²².

¹⁶ Pudłocki T. “Blichtr salonu, wojna przeciw pyłkowi czy zarządzanie ogniskiem domowym?” Rola kobiety w gospodarstwie domowym w Galicji Wschodniej okresu autonomii / T. Pudłocki // *Kobieta w gospodarstwie domowym. Ziemie polskie na tle porównawczym* / [pod red.: K. Sierakowskiej, G. Wyder]. – Zielona Góra, 2012. – S. 141.

¹⁷ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів: Спомини з минулого й сучасного / О. Пристай. – Львів; Нью-Йорк, 1935. – Т. 2. – С. 83.

¹⁸ До слова, згодом львівське підприємство “Дністер” не прийме її на роботу на тій підставі, що її присутність могла б заважати роботі чоловіків (Див. детальніше: Жінка (Львів). – 1937. – 15 лютого).

¹⁹ Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. – Київ, 1995. – С. 146.

²⁰ Нове поле для женщин // Руслан (Львів). – 1904. – 30 падолиста (13 грудня).

²¹ Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду / М. Богачевська-Хом'як. – Київ, 1993. – С. 55.

²² Товариство “Труд” у Львові // Діло. – 1903. – Ч. 10 і 11. – 15 (28) січня; Дирекция товариства “Труд” // Діло. – 1903. – 17 (30) січня.

Популярність цього підприємства серед русинок була чималою, про що свідчили звіти його річних прибутків²³.

За матеріалами газетних оголошень найбільш затребуваними жіночими вакансіями на ринку праці були: управительки домашнім господарством, інструкторки чи приватні учительки для дітей та доглядальниці за хворими. Серед вимог до кандидаток, як правило, вказували соціальний статус (здебільшого шукали незаміжніх або вдів), кваліфікацію, вік (“старша невіста”, “панночка”), нерідко чітко регламентували “руську” національність, а також стан здоров’я, моральну поведінку та відсутність шкідливих звичок. Приблизно співмірною попиту була і пропозиція: за оголошеннями найчастіше роботи потребували випускниці учительських семінарій та вдови. Для останніх поширеним джерелом підзаробітку у містах ставали облаштування так званих станцій для учнівської чи студентської молоді з провінції, яка приїжджала сюди на навчання²⁴, або ж прийняття посади помічниці чи управительки в священницькому домі. У відповідному рекламному поданні жінки, як правило, вказували колишній соціальний статус чоловіка чи власне походження: “вдова по вищій уряднику”, “вдова зі священницької родини” тощо²⁵. Найчастіше вакансії на таку роботу мали повдовілі священники, що шукали жінки “до заряду дрібним господарством на селі”.

Однією з найбільш затребуваних (однак від цього не найбільш високооплачуваних) професій для жінок у місті була домашня служба. У цій ділянці роботи в Галичині станом на 1900 р. було зайнято 76 тис. 482 жінки, що майже вдесятеро переважало чоловічий склад²⁶. Свою роботу служниці могли втратити коли завгодно, так само, як і покинути її під будь-яким зручним приводом: письмове оформлення їхньої праці було рідкістю, натомість найчастіше роботодавці й робітниці обходились оголошенням усного переліку обов’язків. Щоправда, існувала практика книжечок з рекомендаціями, що їх власниці пред’являли як певне засвідчення своєї кваліфікації, добропорядності чи надійності, однак судити про масштаби їх поширення доволі важко. Робота на службі, зазвичай, трактувалася як тимчасова, що з огляду на конкретні обставини життя служниці була або засобом для досягнення мети, – у випадку неодружених дівчат, які таким чином складали гроші на придане чи самостійно себе забезпечували, – або ж результатом економічної скрути, відсутності

²³ Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху ... – С. 416.

²⁴ Згадуючи свій львівський побут 70-х років XIX ст., о. Филімон Тарнавський писав про трьох знайомих йому вдів по священниках, які брали на помешкання студентів і гімназистів, так: “доми тих трьох вдів підтримували руське життя у Львові й у тому їх велика заслуга, бо з тих студентів, що там мешкали та перебували завжди в руській атмосфері, виросли пізніше визначні працівники на українській ниві”. (Тарнавський Ф. Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і в першій декаді XX сторіччя / Ф. Тарнавський. – Торонто, 1981. – С. 25).

²⁵ Вдова // Діло. – 1903. – 7 (20 січня); Молода вдовиця // Діло. – 1908. – 17 (4) липня.

²⁶ Разом чоловіків і жінок, що займалися домашньою службою, у 1900 р. налічувалося 84 318 осіб, з них русинами (за мовою спілкування) були – 14 893 особи. (Podręcznik statystyki Galicyi / [pod red. T. Pilata]. – Lwów, 1908. – T. 8. – Cz. 1. – S. 10).

засобів для існування – у випадку наймання на домашню службу вдів, розлучених жінок чи самотніх²⁷.

Загалом сприймання служниць у громадській думці було радше критичним. Поширеним було твердження, що жодна праця не могла бути гіршою від праці на службі, бо звідти був лише один крок до проституції²⁸. Порівняно менші можливості поширення пліток, що давало велике місто, у поєднанні із його щоденними “спокусами” для молоді дівчини часто ставали складним життєвим іспитом. Сюжети про можливі романтичні стосунки служниць із господарями домів курсували не лише на рівні приватного листування, а й популярної публіцистики²⁹. Назвати безпідставними такі застереження важко. За кількістю обвинувачених у кримінальних справах беззаперечне лідерство займали жінки, які декларували джерела свого утримання як “слуга” або “зарібниця”. Очевидно, такі негативні конотації навколо жінок, що утримувалися зі служби, і загальна думка про непристойний спосіб їхнього життя, головно і стали причиною програшу позову 20-річної служниці Файги Шіффербанер проти свого роботодавця, власника львівського шинку на Бернардинській площі, 45-річного Соломона Рудьо. Перебуваючи на дев’ятому місяці вагітності, жінка в суді вимагала покриття коштів на утримання себе й дитини, оскільки, за її твердженням, завагітніла в результаті зґвалтування підсудним. Соломон, натомість, заперечував будь-яку свою причетність до цієї дитини, принагідно натякаючи на розпусність і неморальність служниці, що, за його спостереженнями, “вибігала щохвилі з дому і ставала на брамі особливо вечорами”. Прикріплені до справи висновки лікаря, який оглядав жінку, підтверджували період зачаття дитини з вказаними у справі датами зґвалтування. Однак лікар вважав слушним додати, що при врахуванні будови тіла позивачки і її віку “була б вона в змозі в разі замаху на її цноту одному мужчині чинити дієвий спротив і могла б сильніше оборонятися”³⁰. Вина підсудного в цій справі залишилася недоведена.

Спільний побут, що міг тривати роками, робив служницю невід’ємною частиною дому і формував різні моделі стосунків: від традиційно підлеглих, що безперечно переважали, до дружніх чи навіть родинних, що радше були винятками, проте траплялися³¹. Прийняття домашньої служби визначало стандарт щоденного життя слуги на період служби відповідно до порядків, звичаїв і звичок родини, до якої вона наймалася,

²⁷ Теофіл Грушкевич з цього приводу записував: “Нині списав собі родовід моєї рідної тітки Мінодори Зелінської [...] Зелінські мали три дочки – дві померли незамужні – бідні тиняли ся по службах. Одна з них Мариня була якийсь час в Опаці, якийсь час за життя моїх родичів на господарстві моєї сестри” (ЛННБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів). – Ф. 41. – Спр. 123 / п. 24. – Арк. 197 (Запис у щоденнику Т. Грушкевича, 6 вересня 1909 р.).

²⁸ Lisak A. Miłość, kobieta i małżeństwo w XIX wieku / A. Lisak. – Warszawa, 2009. – S. 230.

²⁹ Отчаяніе изъ любви // Галицька Русь. – 1891. – 5 (17) мая.

³⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 152 (Крайовий суд, кримінальний відділ). – Оп. 2. – Спр. 15668. – Арк. 11 (Дело по обвинению Рудьо Шимона (Симеона) в изнасиловании женщины).

³¹ Зі щоденника Т. Грушкевича: “По полудне о годині пятій в костелі св. Анни держав я і моя жінка дитину до хресту у нашій бувшій служниці Антосі (Коцурівної) зам. Заньтовскої. Дитину назвали Явіна Марія. Більше кумів не було” (ЛННБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів). – Ф. 41. – Спр. 123 / п. 24. – Арк. 58 (Запис у щоденнику Т. Грушкевича, 2 липня 1906 р.).

особистої культури її представників і їх суспільних переконань³². Певне значення мали й національні контексти. Так, до прикладу, національний аспект тогочасного львівського повсякдення робітниць відмічав Теофіл Грушкевич, записавши в щоденнику уривок з розмови двох міщанок “з простого люду”, датований червнем 1913 р., що його випадково почув на вулиці: “Одна з них дуже нарікала, що не може найти доброго місця яко сторожиха, бо всюди вимагають, щоби була латинського обряду, она прецінь не буде Польку удавати та радше служби відрече ся, як свого обряду. Що во восьми місцях так їй сказали”³³. Очевидно, що така замітка автора дає змогу лише конструювати можливість існування схожих суперечок, а не стверджувати про масовість такого явища.

У 1898 р. газета “Dziennik Polski” опублікувала серію статей, присвячених львівським робітницям. Була проведена “Ankieta w sprawie robotnic chrześcijańskich”. Збір матеріалів відбувався шляхом опитування жінок, зайнятих професійно, про умови їх праці, кількість робочих годин і заробітків, якість життєвого рівня, ставлення працедавців та навіть проведення дозвілля. До роботи в анкетуванні було запрошено делегатів з 18-ти товариств міста Львова без різниці політичних переконань, засідання проходили у приміщенні товариства “Praca kobiet”. За час роботи “Анкети” було опитано жінок різних професійних груп: швачок, гаптувальниць, виробниць рукавичок, прачок, прасувальниць, працівниць друкарень і палітурних цехів, рознощиць газет та робітниць на будівництві.

Соціальна картина життя цих жінок, загалом, не вирізнялася особливою строкатістю: більшість працюючих були вихідцями з навколишніх сіл, що постійно або сезонно працювали в місті. Розмір заробітків залежав від освіти і навичок. У переліку найпоширеніших скарг робітниць були побиття, лайки, великі грошові штрафи за запізнення чи інші порушення робочого порядку, а також “брутальність” і “небачена зухвалість” з боку роботодавців чи інших чоловіків, зайнятих у їх ділянці роботи³⁴. На питання щодо читання книжок чи газет у часі дозвілля (було актуальним лише у випадку наявності елементарної початкової освіти), більшість відповідала, що після робочого дня не мали на це ані сил, ані бажання³⁵.

Даючи жінкам можливості заробляти на себе, місто водночас зменшувало їх шанси на створення власних сімей. Характер заробітків і особливості праці для жінок, загалом, були значно гіршими від аналогічних чоловічих прикладів. Свідчить про це як розмір заробленого (за даними статистики за ту ж роботу, що й чоловіки, жінки отримували в середньому на 25 % менше³⁶), так і умови праці, часто без урахування особливостей жіночого здоров’я. Крім того, відсутність родини нерідко була необхідною умовою здобуття чи утримання посади. Це особливо стосувалося найменш опла-

³² Piotrowska-Marchewa M. O służących i ich pracodawczyniach w Warszawie na podstawie powieści Cecyli Walewskiej *Moje służby*. *Dziennik Marcysi* / M. Piotrowska-Marchewa // *Kobieta w gospodarstwie domowym ...* – S. 153.

³³ ЛННБ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. 41. – Спр. 123 / п. 24. – Арк. 428–429 (Запис у щоденнику Т. Грушкевича, 19 червня 1913 р.).

³⁴ Kronika. *Ankieta w sprawie robotnic chrześcijańskich* // *Dziennik Polski* (Lwów). – 1898. – 6 maja.

³⁵ *Ibid.* – 29 kwietnia.

³⁶ *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych wydane przez Krajowe biuro statystyczne* / [pod red. T. Pilata]. – Lwów, 1903. – T. 20. – Zeszyt 1. – S. 26.

чуваних занять – робітників без кваліфікації чи тих, хто жив з поденної праці. Місце служниці, до прикладу, вимагало постійного перебування в домі роботодавців.

У медичній сфері зайнятості впродовж другої половини XIX ст. жінки могли фігурувати лише у статусі акушерок та сестер милосердя. З цієї ділянки медицини, попри медикалізацію пологів, вони ніколи не виключалися³⁷. До 1900 р. можливостей спеціального лікарського фаху для жінок не було. Першою українкою з Галичини, що здобула вищу освіту, закінчивши медичні студії в 1894 р. у Цюриху та 1900 р. у Кракові, і першою лікаркою в Австро-Угорській імперії стала Софія Окуневська³⁸. У Східній Галичині в 1874 р. одна акушерка припадала на 1 745 жінок у віці понад 15 років. З кожним роком їх кількість постійно збільшувалася і у відсотковому співвідношенні станом на 1903 р. зросла на 143,59 %³⁹. Пологова практика в селах залишалась у віданні повитух – переважно старших жінок, чиї медичні навички, як правило, були результатами багатого життєвого досвіду⁴⁰. У графі винятково жіночих хвороб і причин смерті крайова статистика фіксувала стабільну кількість померлих від “пологової гарячки”. Щороку її жертвами ставало близько 0,5 % усіх померлих, в абсолютних числах – 1200–1300 осіб⁴¹.

Повсякдення працюючих жінок щораз помітніше ставило питання про узгодження ними власної праці і материнства. Для міських робітниць воно було актуальним як з огляду на щоденну необхідність заробляти в прямому значенні цього слова на хліб, так і в контексті обмежених можливостей жінок планувати вагітність. Приватне життя незаміжніх найчастіше робило їх матерями нешлюбних дітей, дітовбивцями, звинуваченими у злочині аборту чи підкиданні дитини. Матері незаконнонароджених дітей зверталися до родичів, або ж до послуг платних доглядальниць, як правило жінок з близьких до міста сіл, що мали власних дітей, і “беручи зі Львова дітей з метою догляду”, латали діри в сімейному бюджеті (в середньому сума утримання коливалася від 4 до 6 корон на місяць).

У такому випадку шанси дитини на належне утримання були невеликими. Про це свідчить статистика дитячої смертності, зокрема дітей до 5 років. У 1880 р. Крайовий суд Львова розглядав справу жительки с. Сокільники Францішки Кошуби, запідозреної у вбивстві трьох дітей віком від півтора до трьох років, яких вона прийняла на виховання від трьох львівських служниць. Протягом одного тижня всі діти померли. Свідками в цій справі фігурували сусіди підсудної, що наполягали на її винуватості, звинувачуючи жінку в мордуванні дітей голодом, замиканні на весь день вдома одних без нагляду і, загалом, нечесному способі такого заробітку. Матері ж померлих дітей, натомість, не висували жодних претензій. Слідство так і не змогло довести

³⁷ Кобченко К. Початки вищої медичної освіти українського жіноцтва (кін. XIX – поч. XX ст.) / К. Кобченко // Українознавчий альманах. – Київ, 2011. – Вип. 5. – С. 128.

³⁸ Perkowska U. Studentki uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939. W stulecie immatrykulacji pierwszych studentek / U. Perkowska. – Kraków, 1994. – S. 11.

³⁹ Podręcznik statystyki Galicyi / [pod red. T. Pilata]. – Lwów, 1908. – Т. 8. – Cz. 1. – S. 63.

⁴⁰ Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX століття) / О. Кісь. – Львів, 2012. – С. 199–200.

⁴¹ Podręcznik statystyki Galicyi / [pod red. T. Pilata]. – Lwów, 1900. – Т. 6. – Cz. 1. – S. 43–44.

вини жінки, офіційною причиною смерті дітей стала хвороба – запалення легень⁴². Чи не найбільш одіозним випадком був суд 1890 р. над 40-річною жителькою с. Велика Воля Парашкою Максимішин. Представником жінки, обвинуваченої у вбивстві двох прийнятих на виховання дітей і запідозреної у смерті ще більше десяти, був один із найвідоміших тогочасних українських адвокатів Степан Федак. Жінка, будучи матір'ю двох власних дітей і дружиною господаря, власника нерухомості й восьми моргів ґрунту у Великому Полі, впродовж кількох років заробляла шляхом прийняття на виховання, як правило, незаконнонароджених дітей зі Львова. Винесений смертельний вирок у цій справі згодом замінили 15-річною в'язницею з одноразовою темницею і постом щомісяця⁴³. Серед розглянутих у судовому порядку проваджень у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. схожі справи, загалом, можуть знайти окрему класифікацію.

Серед представниць заможніших верств тогочасного українського населення узгодження власних професійних амбіцій із сімейним життям і його обов'язками рідко вирішувалося на користь професії. Фактично й сама необхідність цього вибору поставала нечасто: сім'я вважалася найважливішою сферою жіночої реалізації, що безпелеційно мала право абсорбувати весь час, вміння, здібності, талант. Євгенія Барвінська писала матері, що один із шанованих друзів її чоловіка, будучи в них у гостях, відзначив її малюнки і порадив їй розвивати художні здібності. На те, жінка відповіла, що їй не до того, оскільки тепер “живі портрети вирабляю, за пару місяців викінчу третій”, натякаючи на третю дитину, яка мала незабаром з'явитися⁴⁴. Анонсуєчи шлюб провідної акторки українського театру “Руська бесіда” Марії Слободівни (в заміжжі Крушельницької), “Діло” пояснювало, що наречена вступає “з посеред слави, оплесків, з посеред нервового життя у тихе жите спокійне, в жите родинне”, а відтак припиняє професійну діяльність і переїжджає зі Львова на провінцію⁴⁵. Природність такого сценарію видавалася безпелеційною. Очевидно, найповніше свій талант, як і піаністка, хоровий диригент Євгенія Барвінська, так і акторка та письменниця Марія Крушельницька реалізували у своїх дітях. Досить згадати імена композитора Василя Барвінського чи поета Івана Крушельницького. Чи не найяскравішим прикладом жінки зламу ХІХ–ХХ ст., яка досягла вершин у своїй професії і беззаперечно реалізувала пов'язані з нею власні амбіції, була Соломія Крушельницька. Її успіх серед більшості українського суспільства був не лише причиною для національних гордоців, а й вершиною жіночої кар'єри. Приватне листування співачки свідчить, що саме заміжжя (а не професія), принаймні на піку її професійної діяльності, відігравало другорядну роль у життєвих планах. До М. Павлика вона писала: “Казала Вам якось раз, що я тепер ані можу, ані хочу гадати о подружжю і взагалі не хочу нікому завадою бути, бо й сама завади не потребую. Противно мені треба спокою до праці і поступу, і то

⁴² ЦДІАЛ України. – Ф. 152. – Оп. 2. – Спр. 14965. – Арк. 1–38 (Справа Кошуби Францішки, звинуваченої в ненавмисному вбивстві дитини. 1880 р.).

⁴³ Там само. – Спр. 16150. – Арк. 1–19 (Дело по обвинению домохозяйки Максимішин Параньки в детоубийстве. 1890 р.).

⁴⁴ ЛННБ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. 11. – Спр. 36 / п. 6. – Арк. 108а (Лист Євгенії Барвінської до родичів Любівичів (батька і матері), Тернопіль, 26 липня 1883 р.).

⁴⁵ На дохід п-ни Марії Слободівної // Дїло. – 1901. – 22 вересня (5 жовтня).

такого спокою, щоби я могла цілу душу віддати артистизмові”⁴⁶. С. Крушельницька вийшла заміж у 1910 р. за італійського адвоката Чезаре Річчоні, досягнувши до того часу оперного тріумфу на всіх найбільших сценах Європи⁴⁷.

На зламі XIX–XX ст. жінки в Галичині найчастіше знаходили себе у професії або через непогамоване ані упередженнями, ані власними стереотипами бажання, або ж через нагальну необхідність. Перше, обгрунтоване економічними інтересами життя, неспівмірно програвало другому. Водночас на потребу самостійного утримання жінок впливала низка чинників, передусім їх соціальне становище і статус. Для більшості інтелігенції саме заміжжя вирішувало проблеми майбутнього утримання. Проте, все охочіше надаючи спеціальну освіту донькам, батьки готували їх до можливості різних життєвих конфігурацій. Для представниць бідніших соціальних прошарків самостійний заробіток був вимогою існування. Формуючи лави, як правило, низькокваліфікованої робочої сили, вони нерідко ставали заручницями власного фаху, з усіма сформованими навколо нього проблемами і стереотипами.

Иванна Черчовыч. Профессиональная реализация женщин конца XIX – начала XX века: на примере украинского общества Галичины

Проанализированы основные сферы профессиональной занятости женщин в Галичине на рубеже XIX–XX веков. Идеи женской эмансипации, постепенно проникая в консервативное галицкое общество, воплощались здесь в требованиях расширения возможностей для образования женщин и их самостоятельного заработка. Рынок труда постепенно возрастал. Наиболее распространенной формой занятости для образованных женщин была профессия народной учительницы. Женщинам из низших социальных слоев, главным образом, приходилось работать служанками. Профессиональная занятость женщин меняла представление о том, что замужество является единственным путем реализации личности женщины. Тем не менее, согласовать профессиональный труд и семейные обязанности в большинстве случаев женщинам в то время не удавалось. Лишь единицы из них смогли достичь значительных успехов в профессиональной сфере.

Ключевые слова: женщины, профессиональная реализация, украинское общество Галичины конца XIX – начала XX века.

Ivanna Cherchovych. Women's professional activity of the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries: on the example of Ukrainian society in Galicia

The basic scope of professional employment of women in Galicia at the turn of the 19th and 20th centuries was analyzed. The ideas of women's emancipation gradually penetrating the conservative Galician society were embodied here in the requirements of expanding education opportunities for women and their independent earnings. The labor market was diversifying gradually. The most prevalent form of employment for educated women was a profession of a

⁴⁶ Крушельницька Соломія. Спогади. Матеріали. Листування / [упоряд. М. Головащенко]. – Київ, 1879. – Т. 2. – С. 226.

⁴⁷ Білавич Д. Соломія Крушельницька: шлях до вершин (1898–1906) / Д. Білавич // Соломія Крушельницька. Шляхи тріумфів: статті та матеріали / [упоряд.: П. Медведик, Р. Мисько-Пасічник]. – Тернопіль, 2008. – С. 54–101.

teacher. Women from lower social classes mostly had to work as maids. Obtaining profession by women changed the idea that marriage is the only way to women's self-realization. However, to combine professional work with family duties generally was not easy. Only a few were able to achieve a considerable success in their career.

Key words: women, professional activity, Ukrainian society in Galicia of the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries.